

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

А. А. Біла-Кисельова
аспірант*Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
суддя
Дніпровського районного суду міста Херсона*ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЩОДО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ
НА РЕГІОНАЛЬНИХ РІВНЯХ

Досягненнями ООН в питаннях розвитку та захисту прав людини на регіональних рівнях є регіональні механізми захисту прав людини в Європі, Америці, Африці, на Близькому Сході, Південно-Східній Азії.

Наочно продемонструємо, чи стали універсальні документи щодо прав людини ООН базовими для регіонів у світі та проаналізуємо відмінності між ними. Наприклад, Міжамериканська система захисту прав людини містить Статут Організації американських держав, Американську декларацію прав та обов'язків людини, Американську конвенцію з прав людини. Американська декларація прав і обов'язків людини 1948 року (прийнята раніше від Загальної декларації прав людини ООН) має свій унікальний характер [1, с. 6]. Крім прав і свобод, вона зазначає також про обов'язки щодо суспільства, дітей і батьків, обов'язок отримувати освіту, обов'язок дотримуватися законів, слугувати суспільству та нації, сплачувати податки, обов'язок працювати. Американська конвенція з прав людини (прийнята на Міжамериканській конференції 22 листопада 1969 року, набрала чинності 18 липня 1978 року) є каталогом політичних і громадянських прав [2]. Перелік зазначених прав у документі значно коротший, ніж закріплений у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Американська конвенція з прав людини містить окремі розділи щодо громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав. Можна констатувати, що документ спирається на Загальну декларацію прав людини ООН, про що зазначається в преамбулі, та відрізняється від Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яку представила світу Рада Європи [2, с. 10].

У частині 1 Американської конвенції з прав людини (далі – АКПЛ) зазначено про обов'язки держав, визначення поняття «особа» для цілей документа та значення ролі внутрішнього законодавства. Наприклад, у частині 2 статті 1 АКПЛ

(«Зобов'язання поважати права») для цілей Конвенції «особа» означає «кожна людина». У частині 1 статті 4 АКПЛ («Право на життя») вказано: «Кожна людина має право на повагу її життя. Це право охороняється законом, загалом – із моменту зачаття. Крім того, у частині 5 статті 4 АКПЛ зазначається про обмеження щодо смертних вироків особам, які на момент скоєння злочину не досягли 18 років або яким більше 70 років, а також вагітним жінкам.

У статті 5 АКПЛ («Свобода від тортур») хоча й зазначається про те, що кожна людина має право на повагу його фізичної, духовної та моральної недоторканності, але міститься норма, в якій вказано про покарання злочинця: «Покарання не поширюється на жодних інших осіб, крім злочинця» (частина 3 статті 5). При цьому стаття передбачає окремий порядок щодо неповнолітніх.

Стаття 6 АКПЛ («Свобода від рабства») містить подібну до Європейської конвенції норму щодо термінів, які не передбачають «примусову або обов'язкову працю». А відповідно до статті 14 АКПЛ («Право на відповідь») положення: «Кожна людина, що постраждала внаслідок помилки або образ, заяв чи ідей, розголошених серед широкого кола громадськості <...> має право на відповідь або на внесення виправлень...» є нормою, якою, наприклад, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод РЄ не представлена.

Також АКПЛ містить норми щодо права на ім'я (стаття 18), прав дитини (стаття 19), права на громадянство (стаття 20), права на притулок (стаття 22), права участі в державному управлінні (стаття 23).

Однією із суттєвих відмінностей АКПЛ з іншими міжнародними документами є те, що в ній наголошується на зв'язку між правами та обов'язками, що відображено в статті 32: «1. Кожна особа відповідальна перед своєю сім'єю, суспільством і людством. 2. Права кожної особи обмежені правами інших осіб, благополуччям усіх і справедливо-

ми вимогами загального благополуччя в демократичному суспільстві».

Особливу увагу привертає стаття 21 «Право на майно», в якій в частині 3 зазначається про заборону експлуатації людини людиною. Ця норма як окрема перебуває в документі, незважаючи на те, що в Конвенції є стаття 6 «Свобода від рабства». Так, як і Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, АКПЛ містить норму щодо права звернення за захистом у разі порушених прав (стаття 47) [2, с. 10].

В Африканській системі захисту прав людини в рамках Організації африканської єдності центральну роль відіграє Африканська хартія прав людини та народів (далі – Хартія), прийнята 17 червня 1981 року та яка набрала чинності 21 жовтня 1986 року [3]. Хартія охоплює не тільки права людини, але й права народів, як впливає з глави 1 Хартії («третє покоління» прав людини), а також забезпечує «право на розвиток» (стаття 22). У преамбулі документа зазначено про повагу до Статуту ООН та Загальної декларації прав людини ООН, що констатує базовість цих документів для Африканської хартії прав людини та народів [3, с. 6].

Життя людини є недоторканим відповідно до статті 2 Хартії, як і відповідно до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та Американської конвенції з прав людини. Африканська хартія прав людини та народів, як і Американська конвенція з прав людини, проголошує про обов'язки людини [2, с. 3]. Зокрема, Хартія містить главу, в якій питанню обов'язків приділено три статті (27, 28, 29). Відповідно до частини 1 статті 27 Хартії кожен несе обов'язки щодо своєї сім'ї, суспільства, держави та інших правомірно визнаних об'єднань і міжнародного співтовариства [3].

Варто звернути увагу на те, як у Хартії продемонстрований пріоритет суспільних інтересів, колективу, сім'ї над особистими інтересами. Наприклад, у статті 29 Хартії вказано таке: «1. Підтримувати гармонійний розвиток сім'ї та працювати на укріплення й повагу сім'ї; завжди поважати своїх батьків, допомагати їм за потреби. 2. Служити національним інтересам, представляти свої фізичні та інтелектуальні здібності на служіння суспільству; 3. Не ставити під загрозу безпеку своєї держави або державу проживання; 4. Зберігати та посилювати соціальну та національну солідарність, особливо у разі загрози їй; <...> 6. Працювати у міру сил і можливостей, а також справно платити податки, передбачені законом в інтересах суспільства <...> 8. Сприяти у міру сил у будь-який час на будь-якому рівні заохочуванню та досягненню африканської єдності». До того ж статтею 28 Хартії закріплений обов'язок поважати та ставитися до ближнього без дискримінації,

а також підтримувати відносини, які мають мету допомоги, захисту та посилення взаємної поваги.

Також Хартія містить норми щодо права власності (статті 14), права на роботу (стаття 15), права на освіту (стаття 17).

Крім того, стаття 18 Хартії представляє широкий перелік прав сім'ї та обов'язок держав щодо сімей. Норма охоплює зобов'язання держави щодо допомоги сім'ям, щодо дискримінації у ставленні до жінок, а також для осіб похилого віку передбачаються спеціальні заходи захисту.

Суттєвим досягненням для африканських народів є представлення в Хартії статті 22, згідно з якою всі народи мають право на їхній економічний, соціальний і культурний розвиток із відповідною повагою до їхніх свобод; держави зобов'язані самостійно або спільно забезпечувати втілення в життя «права на розвиток».

Механізм юридичного захисту прав людини (саме судового для реального захисту) в рамках Хартії не є таким ефективним, як у Раді Європи. Африканська система щодо захисту прав людини представлена Комісією із прав людини та народів (стаття 30 АХПЛН) й Африканським судом із прав людини та народів (відповідно до протоколу 1998 року на сьогодні в стані очікування).

Стосовно ісламського правового регулювання прав людини треба зазначити про Загальну ісламську декларацію прав людини [6]. Зокрема, на конференції присвяченій Магомету в Лондоні (1980 року) була прийнята Загальна ісламська декларація прав людини, яку опублікували в 1981 році. В ісламській декларації відображені основні права людини, які вважаються прописаними в ісламі. Це право на життя, право на свободу в усіх її формах, право на працю, право на освіту, право на соціальне забезпечення, недопущення дискримінації, право на справедливість, право на захист, право на судовий процес, право на захист проти перевищення влади, право на захист права власності, право на захист від тортур, право на особисте життя, право на участь в управлінні справами суспільства тощо. На перший погляд можна побачити, що Декларація цілком висвітлює загально визначені у світі права та свободи людини, які відображені в Загальній декларації з прав людини ООН, але відмінності пов'язані саме з розумінням документа в полі релігійного тлумачення [6]. Починаючи з преамбули відчувається релігійний підтекст: «Аллах дав людству через свої одкровення в Священному Корані і Суні Його Святого Пророка Магомета міцну юридичну та моральну основу, яка дає змогу створювати та регулювати інститути та людські відносини; через їхні Божественні джерела й освячення ці права не можуть бути ні обмежені, ні скасовані, ні порушені владою, асамблеями чи іншими ін-

ститутами, так само як неможливо від них відректися чи відмовитися» [7].

Проголошені в Загальній ісламській декларації прав людини права та свободи за своїм змістом і можливостями тлумачення пов'язані з шаріатом. Інтереси та права, які захищає шаріат, можна поділити так: а) належать Аллаху, б) належать індивіду, в) належать Аллаху й індивідам одночасно. Шаріат розділяє релігійну та правову основи, що дає можливість виділити індивідуальні обов'язки та права.

Нормативна основа шаріату містить дві групи правил поведінки: 1) стосується культу, виконання правочинним мусульманином своїх релігійних обов'язків (ібадат); 2) регулює відносини та світську поведінку (муамалат) [4].

До того ж з аналізу документа встановлено, що шаріат не спрямований на надмірне обтяження людини суворими обмеженнями в життєвих справах, порівняно із суворими вимогами до релігійних обов'язків і культових заборон. Наприклад, у Корані можна прочитати таке: «Аллах бажає для вас полегшення і не бажає труднощів для Вас» (2:181-185) [11]. Тому у разі колізії двох норм перевага надається тій, застосування якої пов'язане з меншими зусиллями.

Принципи комерційної діяльності в Корані засновані на свободі такої діяльності: «... торгівлю Аллах дозволив, а лихву заборонив» (Сура «Аль-Бакара», 275) [11]. Крім того, передбачене в Суні право вносити у договір будь-які умови, окрім тих, що забороняють дозволене Аллахом. Загалом, можна сказати, що ісламська система щодо світської поведінки передбачає «розумність» у питаннях, що пов'язано з життєвими справами.

Незважаючи на те, що Ісламська декларація прописує норми щодо прав людини та недопущення дискримінації, становище жінки в ісламській сім'ї є нерівноправним із чоловіком. Це підтверджується в Корані: «А тих жінок, у вірності яких ви не впевнені, умовляйте (спочатку), потім уникайте їх на ложі подружньому і (нарешті) побивайте їх» (4:34). Крім того, в ісламі нерівність між чоловіками та жінками можна побачити через інститут спадкового майна: «... синові належить частка, що дорівнює частці двох дочок» (Сура, «Ан-Нісса» (Жінки) К, аят 11) [11].

Ісламські традиції не дозволяють прийняти право на одностатеві шлюби, як дозволяється в Америці чи Європі, з огляду на таке безапеляційне положення, представлене в Корані: «Невже ви приходите до чоловіків ваших із всіх світів і залишаєте те, що створив вам ваш Господь в жінках ваших?» (Сура «Аш-шура», 165-166) [11]. Як видно, норма не містить посилання щодо однієї жінки, що, у свою чергу, може трактуватися як згода всіх жінок на те, що її чоловік може мати декіль-

кох дружин. Тут простежується також дискримінаційний підтекст.

Про релігійний напрям прав людини в Загальній ісламській декларації прав людини зазначав і генеральний секретар ради Салем Аззам: «Загальна ісламська декларація прав людини заснована на Корані та Суні й розроблена видатними мусульманськими ерудитами та юристами, а також представниками ісламських рухів і течій».

Загальна ісламська декларація з прав людини – не єдиний документ у галузі захисту прав людини. Наприклад, 5 серпня 1990 року була схвалена Каїрська декларація з прав людини в ісламі [9]. Вона складається з преамбули та 25 статей, але не має обов'язкової сили для держав-членів організації, хоча й базується на принципі «добросовісного виконання». Ряд основних прав і свобод у ній не визначено: відсутня заборона на дискримінацію за ознаками статті. Наприклад, стаття 6 Декларації вказує на рівність чоловіка та жінки лише щодо гідності, самостійного цивільного статусу та фінансової незалежності, права зберігати своє ім'я та рід.

Стаття 22 Каїрської декларації містить норму щодо права на вільне висловлення своєї думки, але одночасно й обмеження за шаріатом (кожен має право на вільне висловлення своєї думки так, щоб це не суперечило принципам шаріату), а стаття 25 додатково наголошує на тому, що ісламський шаріат є єдиним джерелом для тлумачення чи пояснення будь-яких статей цієї Декларації. Крім того, існує ще одна декларація – Даккська декларація з прав людини 1983 року, в якій також проголошувалось, що фундаментальні права та свободи людини є невід'ємною частиною ісламської релігії. Декларація пронизана ідеєю щодо регулювання прав і свобод людини за ісламським шаріатом, який одночасно є єдиним джерелом для тлумачення положень Декларації.

Арабська хартія прав людини 1994 року була прийнята на сесії Ліги арабських країн 15 вересня 1994 року, її легітимність ґрунтується на Каїрській декларації [13]. Провівши аналіз норм Арабської хартії прав людини з позиції їх відповідності загальноновизнаним принципам і нормам, варто зазначити, що її прийняття треба розглядати як крок уперед щодо прав людини у регіоні Близького Сходу. Ряд норм прав, за Хартією, захищає статус арабського громадянина та не є рівним із неарабським громадянином. Це стосується права на працю, права на притулок, права на приватну власність і фактично демонструє дискримінацію в правах людей. У Хартії зовсім не згадується про свободу вибору віри та заборону полігамії, що є однією з форм дискримінації жінок. У Хартії зазначено про заборони фізичних і психічних тортур, а також жорстоке та нелюдське поводження, але не міститься заборони щодо жорстокого покаран-

ня. Суттєвим є також те, що в Хартії не прописано права на участь в управлінні загальнодержавними справами та права на утворення політичних партій та організацій. Крім того, відсутній механізм захисту прав людини та не згадується рівність усіх перед законом і заборона щодо смертних вироків щодо неповнолітніх.

Також Арабська хартія прав людини не встановлює жодних зобов'язань країн-учасниць із прийняття відповідних законодавчих засобів, які є необхідними для втілення в життя визначених у документі прав і свобод, що є суттєвим недоліком. У 2004 році відбулося оновлення Арабської хартії прав людини, і до неї увійшли права та свободи, відсутні в початковому стані, але вплив шариату на тлумачення прав залишився.

Треба вказати, що причини відсутності тривалий час регіонального механізму захисту прав людини в арабських країнах полягають у тому, що проблеми суверенітету та безпеки (у зв'язку з чисельними воєнними конфліктами) є нагальнішими, ніж право на свободу думки, право на мирні зібрання чи право власності. Це підтверджується та впливає зі слів Бутрос Б. Галі, який зауважує: «Проблема демократії та захисту прав людини в арабських державах не є настільки важливою, порівняно з проблемами розвитку, оновлення та укріплення суверенітету та безпеки» [14].

Відсутність найважливіших для захисту прав людини інститутів – інституту парламентаризму, інституту уповноваженого з прав людини, інституту конституційного контролю – вказує на те, що внутрішньодержавні механізми захисту прав людини на Близькому Сході недосконалі [8].

Щодо захисту прав людини на рівні країн держав Південно-Східної Азії, то треба зазначити про Декларацію прав людини від 18 листопада 2012 року (прийнята Асоціацією держав Південно-Східної Азії) [5]. Текст документа починається з таких слів: «Усі люди народжені вільними та рівними у своїй гідності та правах». У документі підтверджуються загальні зобов'язання держав за Загальною декларацією прав людини ООН, Статутом ООН, а також зазначаються права громадян у співвідношенні з виконанням ними обов'язків. У Декларації звертається увага на регіональну модель захисту прав людини, що відображає особливості всієї спільноти держав Південно-Східної Азії та зазначається, що права людини мають розглядатися з урахуванням регіонального та національного аспектів.

Під час дослідження ми виявили, що світове товариство по-різному сприймає сутність прав і свобод людини, а гарантія захисту деяких із них іде в розріз із звичаями, правилами поведінки,

релігією країн, що має пріоритетне значення для людей на регіональних рівнях. Різний досвід країн щодо встановлення стандартів прав і свобод людини свідчить про плюралістичний розвиток світу.

Цілі Загальної декларації прав людини хоча безпосередньо й стали підґрунтям для розвитку прав людини в Америці, Європі, Африці, на Близькому Сході, в регіоні Південно-Східної Азії, але шлях розвитку таких прав відбувається в різних площинах з огляду на регіональну політику країн. Суть таких фундаментальних прав, як право на життя, заборона катування, заборона рабства та примусової праці, право на свободу та особисту недоторканність, заборона дискримінації, право на судовий захист, право на сімейне життя, кожен із регіонів уявляє з певними відмінностями, а іноді навіть заперечує їх, як, наприклад, ісламський погляд на одностатеві шлюби та поняття дискримінації. Зважаючи на ці обставини, кожен із регіонів розробив свої документи у сфері прав людини.

Література

1. Американська декларація прав і обов'язків людини 1948 року. URL: <http://constituanta.blogspot.com>.
2. Американська конвенція з прав людини. URL: <http://constituanta.blogspot.com>.
3. Африканська Хартія прав людини та народів. URL: <http://concourt.com>.
4. Бехруз Х. Исламские традиции права: монография. О.: Юридическая литература, 2006. 294 с.
5. Декларація прав людини від 18 листопада 2012 року (прийнята Асоціацією держав Південно-Східної Азії). URL: <http://ukrainepravo.com>.
6. Загальна декларація прав людини. ООН: міжнародний документ від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
7. Загальна ісламська декларація прав людини. URL: <http://idmedina.ru>.
8. Ибрагим Ахмед Хадж Юсеф Абдалла. Международные и национальные механизмы защиты прав человека на Ближнем Востоке: автореф. ... канд. юрид. наук. М., 1990. 20 с.
9. Каирская декларация о правах человека в исламе. Центр інформації та документації кримських татар. URL: <http://www.cidct.org.ua>.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
11. Коран / Под ред. В.И. Беляева, П.А. Грязневича. М.: «АНС-Принт», 1990. 512 с.
12. Онан Э.С. Ислам и конституционное строительство стран Востока. Мусульманское право. М., 1984. 458 с.
13. Arab Charter on Human Rights. URL: <http://textus.diplomacy.edu>.
14. Boutros Ghali. The League of Arab States. Karel Vasak. Dimensions of human rights. West-port: Greenwood Press. 1982. Vol. 1. P.575.

Анотація

Біла-Кисельова А. А. Правові аспекти щодо механізму захисту прав людини на регіональних рівнях. – Стаття.

Статтю присвячено аналізу міжнародних документів регіонального рівня щодо захисту прав людини на прикладі Міжамериканської системи захисту прав людини, Африканської системи захисту прав людини, а також систем захисту прав людини на Близькому Сході та Південно-Східній Азії.

Ключові слова: міжнародне право, права людини, порівняльне право, іслам.

Аннотация

Белая-Киселева А. А. Правовые аспекты относительно механизма защиты прав человека на региональных уровнях. – Статья.

Статья посвящена анализу международных документов регионального уровня относительно защиты

прав человека на примере Межамериканской системы защиты прав человека, Африканской системы защиты прав человека, а также систем защиты прав человека на Ближнем Востоке и Южно-Восточной Азии.

Ключевые слова: международное право, права человека, сравнительное право, ислам.

Summary

Bila-Kyseleva A. A. Legal aspects of the mechanism for the protection of human rights at the regional levels. – Article.

The article is devoted to the analysis of international documents of the regional level on the protection of human rights on the example of the American system for the protection of human rights, the African system for the protection of human rights, and system for the protection of human rights in the Middle East and South-East Asia.

Key words: international law, human rights, comparative law, Islam.